Nec aliquid est stabile nisi illud, quod vivax littera confirmat

Studia ofiarowane
prof. dr. hab. Rościsławowi Żerelikowi
w 70. rocznicę urodzin

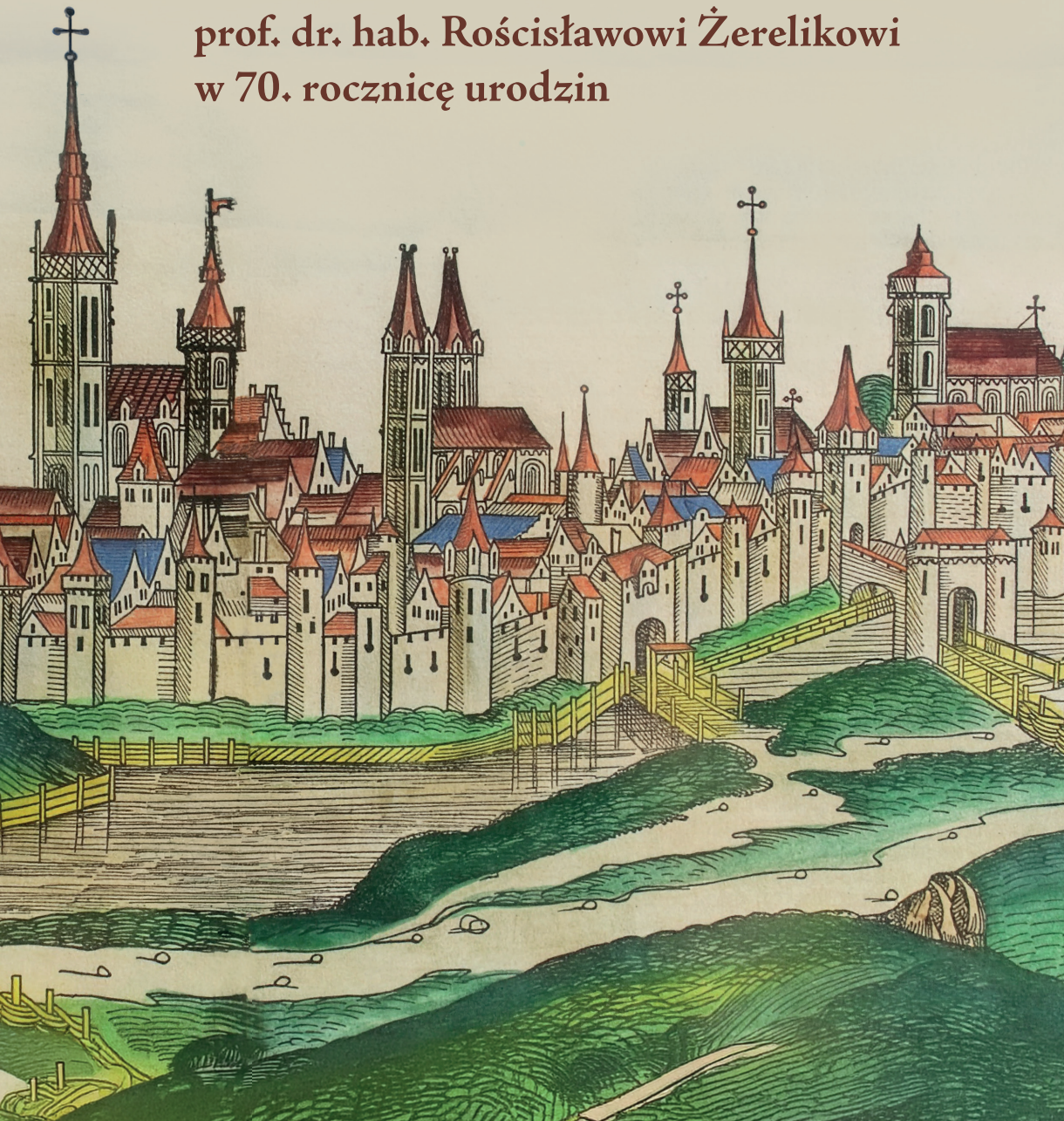

Nec aliquid est stabile nisi illud,
quod vivax littera confirmat

Nec aliquid est stabile nisi illud, quod vivax littera confirmat

Studia ofiarowane
prof. dr. hab. Rościsławowi Żerelikowi
w 70. rocznicę urodzin

Redakcja
Lucyna Harc
Stanisław Jujeczka
Marek L. Wójcik

WYDAWNICTWO
KSIĘGARNIA
AKADEMICKA

KRAKÓW 2026

Lucyna Harc
Uniwersytet Wrocławski
https://orcid.org/0000-0003-0839-6954
lucyna.harc@uwr.edu.pl

Stanisław Jujeczka
Uniwersytet Wrocławski
https://orcid.org/0000-0002-2591-0532
stanislaw.jujeczka@uwr.edu.pl

Marek L. Wójcik
Uniwersytet Wrocławski
https://orcid.org/0000-0002-2009-5559
marek.wojcik@uwr.edu.pl

© Copyright by Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych UWr & individual authors, 2026
© Copyright for this edition by Księgarnia Akademicka, 2026

Recenzenci
prof. dr hab. Wojciech Iwańczak
dr hab. Monika Piotrowska-Marchewa

Opracowanie redakcyjne
Weronika Lachowicz

Projekt okładki
Marta Jaszczuk

ISBN 978-83-8368-510-6 (druk)
ISBN 978-83-8368-511-3 (PDF)
https://doi.org/10.12797/9788383685113

Na okładce wykorzystano fragment widoku Wrocławia z *Liber chronicarum* Hartmanna Schedla, Norymberga 1493 (Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Starych Druków)

Wydanie publikacji zostało sfinansowane przez Uniwersytet Wrocławski Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych

Dofinansowano ze środków funduszu na rzecz badań naukowych i komercjalizacji ich wyników Uniwersytetu Wrocławskiego / Co-financed from the research and research commercialization fund of the University of Wrocław

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl
https://akademicka.pl

prof. dr hab. Rościsław Żerelik

U progu naukowej kariery

Spis treści

Tabula gratulatoria 13

Wstęp 15

Bibliografia prac prof. dr. hab. Rościsława Żerelika za lata 2023–2026 19

Dagmara Adamska
Gęsi Zakątek. Wspólnotowe pastwiska miejskie na średniowiecznym i wczesnonowożytnym Śląsku 23

Marek Burak
Politechnika w okresie kształtowania wrocławskiego ośrodka akademickiego w latach 1945–1946 41

Rafał Eysymontt
Tworzenie i zamazywanie historii Wrocławia 57

Tomasz Głowiński
Rejon Umocniony „Sarny" i jego obrona we wrześniu 1939 r. 71

Wacław Gojniczek
Dyplom baronowski Jerzego Szobiszowskiego z Szynowic z 1639 r. 83

Mateusz Goliński
Wrocławska afera queerowa w 1480 r. z korupcją w tle. Próba interpretacji 97

Grzegorz Hryciuk
Operacja „Siewier" i „Trojka". Wysiedlenie świadków Jehowy, kułaków i byłych żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie („andersowców") w kwietniu 1951 r. z terenów republik bałtyckich, Mołdawii i tzw. zachodnich obwodów Białoruskiej i Ukraińskiej SRR 109

Stanisław Jujeczka
Kolegiata św. Jana w Oleśnicy. Nieudana fundacja księcia Karola II oleśnicko-kozielskiego 129

Joanna Nowosielska-Sobel
„Strzelaniny, a w międzyczasie śpiewy słowików" – audiosfera tużpowojennego Wrocławia zapisana w pamięci dźwiękowej Andrzeja Jochelsona 147

Tomasz Przerwa
Partykularyzm karkonoskich elit (okres międzywojenny) 165

Dariusz Przybytek
Silesiae typus descriptus et editus a Martino Heilwig Neissense. Pierwsza samoistna mapa Śląska z 1561 r. i jej autor Marcin Helwig z Nysy 183

Dariusz Rolnik
„Widząc w tym Śląsku szczyt naszej wielkości oraz w nim postrzegałem zarodek naszego upadku". Refleksje polskich podróżników o Śląsku i Ślązakach (przełom XVIII i XIX w.) 197

Stanisław Rosik
O średniowiecznej wędrówce legendy Juliusza Cezara wzdłuż Odry: Wolin, Lubusz, Lubiąż. Z polityką kościelną Bolesława Krzywoustego w tle 213

Rainer Sachs
Chryzopraz a szlifierze kamieni szlachetnych w Ząbkowicach Śląskich i okolicy 229

Karol Sanojca
Ikonosfera podręcznika historii. Obraz jako narzędzie kształtowania wyobraźni zbiorowej w Ukrainie w warunkach wojny z Rosją ... 247

Mariusz Sawicki
Oblężenie Rygi w 1700 r. w raportach sekretarza ambasadora angielskiego w Berlinie Philipa Plantamoura. Edycja źródłowa ... 259

Grzegorz Strauchold
Nowe (od 1945 r.), stare (od X/XI w.) Pogranicze. Esej na marginesie najnowszej książki prof. Czesława Osękowskiego *80 lat pogranicza polsko-niemieckiego po II wojnie światowej (1945–2025)* ... 275

Józef Szykulski, Mirosław Masojć, Jerzy Piekalski
Początki badań Uniwersytetu Wrocławskiego w Ałtaju i na pustyni Gobi, w Mongolii ... 287

Barbara Techmańska
Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego w latach studiów Rościsława Żerelika w świetle *Dziennika* Władysława Czaplińskiego ... 309

Jakub Tyszkiewicz
Dyplomacja publiczna w polityce USA wobec Polski w latach 1956–1970 ... 323

Daniel Wojtucki
Kaci, przestępcy i urządzenia penitencjarne we wczesnonowożytnej Środzie Śląskiej ... 335

Joachim Zdrenka
Tajemnica budowniczych złotowskiej fary ... 353

Indeks osobowy ... 359
Indeks geograficzny ... 373

Tabula gratulatoria

Izabela Andrakowicz
Paweł Babij
Ryszard Bacmaga
Adam Baniecki
Antoni Barciak
Elżbieta Billing
Paweł Borowy
Michał Broda
Waldemar Bukowski
Marek Cetwiński
Tomasz Ciesielski
Tomasz Czarnota
Bożena Czwojdrak
Robert Degen
Jacek Dębicki
Dariusz Dolański
Wojciech Drelicharz
Maciej Fic
Krzysztof Fokt
Maciej Forycki
Piotr Franaszek
Mirosław Golon
Janusz Gołaszewski
Zbyszko Górczak
Janusz Grabowski
Paweł Grata
Bartosz Grygorcewicz
Agnieszka Gut
Paweł Gut
Artur Harc
Wojciech Iwańczak
Grzegorz Jawor
Paweł Jaworski
Tomasz Jurek
Krzysztof Kaczmarek
Łukasz Kamiński
Joanna Karczewska
Dariusz Karczewski
Paweł Klint
Robert Kołodziej
Marek Konstankiewicz
Krzysztof Kopiński
Andrzej Korytko
Adam Kucharski
Wojciech Kucharski
Cezary Kuklo
Krzysztof Kwiatkowski
Małgorzata Kysil
Robert Litwiński
Edyta Łaborewicz
Ivo Łaborewicz
Janusz Łosowski

Adam Makowski
Jarosław Maliniak
Jerzy Maroń
Przemysław Matusik
Maciej Michalski
Janusz Mierzwa
Krzysztof Mikulski
Jarosław Moklak
Jakub Morawiec
Iwona Mrozowicz
Wojciech Mrozowicz
Krzysztof Nawotka
Zdzisław Noga
Sobiesław Nowotny
Piotr Oliński
Krzysztof Ożóg
Teresa Palińska-Strauchold
Adam Pałuchowski
Małgorzata Pawlak
Zdzisław Pentek
Stanisław Pijaj
Monika Piotrowska-Marchewa
Jan Pisuliński
Andrzej Pleszczyński
Anna Pobóg-Lenartowicz
Katarzyna Polak
Andrzej Radzimiński
Agnieszka Rosa
Stanisław Roszak
Paweł Sierżęga
Marek Sioma
Edward Skibiński
Robert Skobelski
Radosław Skrycki
Jagna Rita Sobel
Adam Sobolewski
Jerzy Sperka
Lesław Spychała
Aleksander Srebrakowski
Krzysztof Stopka
Paweł Stróżyk
Krzysztof Stryjkowski
Jerzy Strzelczyk
Wojciech Strzyżewski
Andrzej Synowiec
Bożena Szaynok
Ryszard Szczygieł
Adam Szweda
Jarosław Szymański
Małgorzata Świder
Michał Tomaszek
Marceli Tureczek
Miron Urbaniak
Jarosław Wenta
Jakub Węglorz
Patrycja Wiedemann
Elżbieta Wiśniewska
Joanna Wojdon
Filip Wolański
Andrzej Wypustek
Dorota Żołądź-Strzelczyk

Wstęp

Nazwisko prof. dr. hab. Rościsława Żerelika (ur. 27 marca 1956 r.) jest bardzo dobrze znane w środowisku naukowym. Profesor – przez całe życie zawodowe związany z wrocławskim ośrodkiem akademickim – należy bowiem do czołówki polskich historyków mediewistów. Jest cenionym w Polsce i za granicą badaczem dziejów Śląska, wybitnym specjalistą w zakresie archiwistyki, edytorstwa źródeł oraz nauk pomocniczych historii, wśród których szczególne miejsce w Jego dorobku zajmują dyplomatyka, heraldyka i sfragistyka. Ale zainteresowania Profesora wykraczają daleko poza epokę średniowiecza i granice Śląska. Prowadzi On wszak także badania nad dziejami Łemkowszczyzny, losami mniejszości ukraińskiej i historią Kościołów wschodnich w XX stuleciu w Polsce oraz przeszłością, kulturą i tradycjami Ormian i ludów środkowoazjatyckich, m.in. Mongołów. Łączna liczba jego publikacji, wśród których są monografie, edycje źródłowe, artykuły w czasopismach i dziełach zbiorowych, opracowania redakcyjne, recenzje, sprawozdania i prace popularyzatorskie, jest imponująca – zbliża się do 400 pozycji[1].

Profesor dał się również poznać przez lata jako znakomity administrator, dydaktyk, organizator i popularyzator. W strukturach Uniwersytetu Wrocławskiego, jak i poza nimi, pełnił liczne odpowiedzialne obowiązki, wśród których do najważniejszych zaliczyć należy funkcje: prorektora do spraw studenckich (1999–2002), prodziekana do spraw dydaktycznych Wydziału Nauk Historycznych i Pedagogicznych (1994–1999), dyrektora Instytutu Historycznego (2005–2020), kierownika Zakładu Nauk Pomocniczych Historii i Archiwistyki (2000–2026), dyrektora Archiwum Miejskiego

[1] Zob. Lucyna Harc, *Bibliografia prac prof. dr. hab. Rościsława Żerelika za lata 1984–2021*, [w:] Fontes historiae examinare. *Studia ofiarowane Profesorowi Rościsławowi Żerelikowi w sześćdziesięciopięciolecie urodzin*, red. Lucyna Harc, Filip Wolański, Wrocław 2021, s. 29–61, oraz dopełnienie za lata 2021–2026 w niniejszym tomie.

Wrocławia (1993–dziś), kierownika Oddziału I Archiwum Państwowego we Wrocławiu (1984–1986)[2].

Pod opieką Profesora powstało i zostało obronionych dziewięć dysertacji doktorskich, ponad 70 prac licencjackich i ponad 110 magisterskich[3], a do grona Jego uczniów należą osoby, które same legitymują się już znaczącym dorobkiem naukowym, m.in. dr hab. Wacław Gojniczek i dr hab. Barbara Techmańska, profesorowie odpowiednio Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach i Uniwersytetu Wrocławskiego, czy też dr Stanisław Jujeczka z Uniwersytetu Wrocławskiego.

W roku 2021, z okazji 65. rocznicy urodzin Profesora, grono jego przyjaciół, współpracowników i uczniów przygotowało dla Niego, zgodnie z sięgającą XIX w. tradycją polskiej historiografii, księgę jubileuszową, będącą wyrazem najgłębszego ich szacunku dla Jubilata jako Człowieka i Uczonego oraz hołdem dla Jego dokonań na licznych polach aktywności[4]. Po pięciu latach od tego wydarzenia, celebrując 70. rocznicę urodzin Profesora, jako pracownicy Zakładu Nauk Pomocniczych Historii i Archiwistyki, którym kierował przez ostatnich 26 lat, wespół z najbliższymi Jego przyjaciółmi oraz koleżankami i kolegami z macierzystego Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego, ofiarujemy Mu kolejną księgę, której tytułowe motto – „[...] nec aliquid est stabile nisi illud, quod vivax littera confirmat [...]" – zaczerpnęliśmy z arengi dokumentu księcia Henryka Brodatego dla klasztoru cysterek trzebnickich z ok. 1204 r.[5] Zgodnie z jej wymową pragniemy bowiem, by ten skromny, lecz szczery i z serca płynący jubileuszowy dar, był trwałym i namacalnym świadectwem naszej wdzięczności, uznania i szacunku. Jest to jednocześnie upominek pożegnalny w związku z przejściem Jubilata – i naszego wieloletniego Szefa – na emeryturę, podziękowanie za Jego dobroć i życzliwość, za stworzenie serdecznej atmosfery i przyjaznych warunków pracy.

W księdze znalazły się 22 teksty, przy czym tylko jeden wyszedł spod ręki pracownika Zakładu Nauk Pomocniczych Historii i Archiwistyki. Ze względu na dużą liczbę autorów postanowiliśmy bowiem udostępnić łamy tomu wyłącznie dla osób spoza kierowanej przez Jubilata jednostki, czyniąc odstępstwo na rzecz jedynego ucznia Profesora w Zakładzie.

Profesor kończy wprawdzie swoją karierę zawodową na uczelni, ale – będąc w pełni sił twórczych, mając rozpoczęte projekty (m.in. obszerną, bliską ukończenia, monografię

---

2 Nie omawiamy w tym miejscu dokładniej działalności Profesora na polach naukowym, organizacyjnym i dydaktycznym, ponieważ zrobiła to szczegółowo przed pięciu laty Lucyna Harc, *Profesor Rościsław Żerelik – historyk, archiwista, organizator*, [w:] Fontes historiae examinare, s. 13–26.

3 *Ibidem*, s. 22–23.

4 Fontes historiae examinare (zob. wyżej, przyp. 1).

5 *Schlesisches Urkundenbuch*, Bd. 1: *971–1230*, hrsg. von Heinrich Appelt, Köln–Graz 1963–1971, nr 93. Pełny tekst tej arengi brzmi: „Quod in labili geritur tempore, labitur a memoria nec perdurat, nec aliquid est stabile nisi illud, quod vivax littera confirmat et corroborat".

herbu miasta Wrocławia) oraz liczne plany naukowe na przyszłość – nie odkłada do lamusa pióra i komputera. Toteż życzymy Mu zdrowia, wytrwałości i energii, by jak najdłużej czerpał przyjemność z uprawiania nauki, a Jego badania przynosiły wciąż nowe owoce ku pożytkowi śląskiej, polskiej i światowej historiografii.

Marek Derwich, Lucyna Harc, Stanisław Jujeczka, Wawrzyniec Kowalski, Przemysław Wiszewski, Marek L. Wójcik

Bibliografia prac prof. dr. hab. Rościsława Żerelika za lata 2023–2026[1]

2023

1. *Kilka uwag o potrzebie zrzeszania się ludzi*, [w:] Lubomir Wędzicha, *40 lat Wrocławskiego Oddziału Towarzystwa Polsko-Austriackiego. Sprawozdanie z lat 2017–2022. Relacja subiektywna*, red. Rościsław Żerelik, Wrocław 2023, s. 11–15.
2. *Książęta oleśniccy i hrabiowie von Hardeck. Stosunki wzajemne w latach pięćdziesiątych – siedemdziesiątych XIV wieku i sprawa Retzu*, [w:] Lubomir Wędzicha, *Spotkania Zamkowe Wrocławskiego Oddziału Towarzystwa Polsko-Austriackiego w Stetteldorf am Wagram. Siedem Spotkań Zamkowych w Stetteldorf am Wagram w Dolnej Austrii pod naukowym kierownictwem prof. dr. hab. Rościsława Żerelika z Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego*, red. Rościsław Żerelik, Wrocław 2023, s. 227–229.
3. *„Lang Rohr, Seittenwehr, Spieß..." Uzbrojenie poddanych klasztoru cysterek trzebnickich w świetle musterungu z 2 września 1594 roku. Ujęcie statystyczne*, [w:] *Różne barwy historiografii. Księga z okazji jubileuszu 65. urodzin Profesora Jerzego Maronia*, red. Jacek Jędrysiak, Daniel Wojtucki, Kraków 2023, s. 147–162.
4. *Odsiecz chrześcijańska 1566 roku i udział w niej Ślązaków*, [w:] Lubomir Wędzicha, *Spotkania Zamkowe Wrocławskiego Oddziału Towarzystwa Polsko-Austriackiego*

[1] Dorobek prof. dr. hab. Rościsława Żerelika, obejmujący 372 publikacje wydane przezeń od początku kariery naukowej aż do roku 2021, zestawiono przed pięciu laty w księdze jubileuszowej przygotowanej z okazji 65. rocznicy jego urodzin, zob. Lucyna Harc, *Bibliografia prac prof. dr. hab. Rościsława Żerelika za lata 1984–2021*, [w:] Fontes historiae examinare. *Studia ofiarowane Profesorowi Rościsławowi Żerelikowi w sześćdziesięciopięciolecie urodzin*, red. Lucyna Harc, Filip Wolański, Wrocław 2021, s. 29–61.

w Stetteldorf am Wagram. Siedem Spotkań Zamkowych w Stetteldorf am Wagram w Dolnej Austrii pod naukowym kierownictwem prof. dr. hab. Rościsława Żerelika z Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego, red. Rościsław Żerelik, Wrocław 2023, s. 223–226.

5. *Profesor Marian Haisig. W kręgu monet, pieczęci i herbów*, „Kalendarz Wrocławski", 47 (2023), s. 511–519.
6. *Vardan Ajgekci, ormiański teolog, kaznodzieja i bajkopisarz z Cylicji*, [w:] Mundus et litterae. *Studia ofiarowane Profesorowi Wojciechowi Mrozowiczowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, red. Mateusz Goliński, Stanisław Rosik, Wrocław 2023, s. 191–210.
7. *Wstęp*, [w:] *Od* Iuris Sredensis *do skarbu średzkiego. Niezwykła historia Środy Śląskiej*, red. Rościsław Żerelik, Wrocław 2023, s. 12–15.
8. [Oprac.] *Król Jan III Sobieski w anegdotach związanych z bitwą pod Wiedniem*, [w:] Lubomir Wędzicha, *Spotkania Zamkowe Wrocławskiego Oddziału Towarzystwa Polsko-Austriackiego w Stetteldorf am Wagram. Siedem Spotkań Zamkowych w Stetteldorf am Wagram w Dolnej Austrii pod naukowym kierownictwem prof. dr. hab. Rościsława Żerelika z Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego*, red. Rościsław Żerelik, Wrocław 2023, s. 41–44.
9. [Rec.] *Preselyly nas musowo. Listy Łemków z lat 1947–1948*, wybór i opracowanie Jerzy Starzyński, t. 1, Łemkowski Zespół Pieśni i Tańca „Kyczera", Legnica 2023, ss. 275, [w:] „Rocznik Caryna-Царина. Poświęcony historii, kulturze, językowi, literaturze i sztuce Łemków", 1 (2023), s. 467–480.
10. [Red.] *Od* Iuris Sredensis *do skarbu średzkiego. Niezwykła historia Środy Śląskiej*, red. Rościsław Żerelik, Wrocław 2023, ss. 390.
11. [Red.] Lubomir Wędzicha, *40 lat Wrocławskiego Oddziału Towarzystwa Polsko-Austriackiego. Sprawozdanie z lat 2017–2022. Relacja subiektywna*, red. Rościsław Żerelik, Wrocław 2023, ss. 424.
12. [Red.] Lubomir Wędzicha, *Spotkania Zamkowe Wrocławskiego Oddziału Towarzystwa Polsko-Austriackiego w Stetteldorf am Wagram. Siedem Spotkań Zamkowych w Stetteldorf am Wagram w Dolnej Austrii pod naukowym kierownictwem prof. dr. hab. Rościsława Żerelika z Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego*, red. Rościsław Żerelik, Wrocław 2023, ss. 240.

2024

13. *Armeńskie spojrzenie na książkę Jana Dobraczyńskiego „Klucz mądrości". Uwagi wstępne*, [w:] *Współczesne wyzwania administracji i polityki. Księga pamiątkowa*

dedykowana Profesorowi Edwardowi Czapiewskiemu z okazji jubileuszu 50-lecia pracy akademickiej, red. Dorota Kaźmierczak-Pec, Iwona Ładysz, Artur Łysoń, Rafał Nowakowski, Wrocław 2024, s. 98–112.

14. *Przedmowa*, [w:] Jagna Rita Sobel, *Katalog pieczęci proboszczów śląskich kościołów parafialnych do 1419 roku*, Kraków 2024, s. 7–8.

2025

15. *Chorągiew Wrocławia z 1809 roku. Fragment mało znanej wrocławskiej symboliki miejskiej*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka", 80 (2025), 4, s. 61–75.
16. *Wrocław – Jachymów – Pilzno. Trzy drogi kształtowania się pięciopolowych herbów miejskich w XVI wieku*, [w:] Urbs et societas. *Studia ofiarowane Profesorowi Mateuszowi Golińskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, red. Dagmara Adamska, Wojciech Mrozowicz, Stanisław Rosik, Wrocław 2025, s. 155–180.

W druku

17. *Świadectwa ukończenia studiów we wrocławskim Uniwersytecie Leopoldyńskim źródłem do badania biografii duchowieństwa śląskiego na początku XVIII wieku (casus Joannesa Begale z Trzebnicy)*.

Nec aliquid est stabile, s. 23–40
https://doi.org/10.12797/9788383685113.01

Dagmara Adamska
Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego

Gęsi Zakątek

Wspólnotowe pastwiska miejskie na średniowiecznym i wczesnonowożytnym Śląsku

W krajobrazie średniowiecznego Śląska szczególne miejsce zajmowały tereny użytkowane wspólnie przez społeczności miejskie. Obok lasów, wód czy niektórych nieużytków istotną rolę odgrywały pastwiska komunalne, stanowiące podstawę hodowli zwierząt gospodarskich prowadzonej przez mieszczan[1]. Choć w historiografii wiele uwagi poświęcono organizacji handlu, rzemiosła czy gospodarce gruntowej miast, zagadnienie wygonów i wspólnotowego wypasu pozostaje dla Śląska stosunkowo słabo rozpoznane. Tymczasem zachowane źródła ukazują rozbudowany system regulacji prawnych, organizacyjnych i przestrzennych związanych z funkcjonowaniem pastwisk[2]. Korzystali z nich właściciele bydła, owiec, koni, kóz, świń oraz gęsi, a nad przebiegiem wypasu czuwał pasterz miejski. Już *Zwierciadło Saskie* regulowało zasady korzystania z usług pasterza, określając zakres jego odpowiedzialności za powierzone stado i sposób jego wynagradzania oraz wyłączając możliwość równoczesnego korzystania z prywatnego i wspólnego systemu wypasu. Znamienne, że XVI-wieczny glosator tego dzieła za

1 Werner Rösener, *Agrarwirtschaft, Agrarverfassung und ländliche Gesellschaft im Mittelalter*, München 1992 (Enzyklopädie Deutscher Geschichte, Bd. 13), *passim*.

2 Dla miast pruskich ostatnio problem podjął: Roman Czaja, *Zwierzęta w miastach pruskich w średniowieczu i na progu epoki nowożytnej. Między dobrem wspólnym a prywatnym gospodarowaniem*, [w:] Urbs et societas. *Studia ofiarowane Profesorowi Mateuszowi Golińskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, red. Dagmara Adamska, Wojciech Mrozowicz, Stanisław Rosik, Wrocław 2025, s. 432–443.

zwierzęta „dzikiej natury" uznawał te, „których nie można wypasać z pasterzem", czyniąc możliwość objęcia zwierzęcia wspólnym dozorem pasterskim jednym z kryteriów odróżniających zwierzęta gospodarskie od dzikich[3].

Władze samorządowe określały zasady dostępu do wygonów, pobierały opłaty, organizowały finansowanie pasterza, rozstrzygały spory między użytkownikami oraz przeciwdziałały ograniczaniu terenów przeznaczonych do wspólnego wypasu. W rezultacie pastwiska stanowiły istotny element organizacji przestrzeni miejskiej oraz lokalnej gospodarki hodowlanej. Zachowane przekazy wskazują, że występowały one powszechnie na obszarze całego Śląska, a materiał źródłowy pozwala prześledzić zarówno proces ich kształtowania się, jak i późniejsze przemiany związane z rozwojem miast. Celem niniejszego szkicu jest ukazanie miejskich pastwisk Śląska jako dóbr wspólnych (*commons*) pozostających pod kontrolą samorządów oraz wstępna analiza mechanizmów regulujących ich użytkowanie, ochronę i zarządzanie[4].

Przestrzeń miejskich wygonów

Pastwiska sytuowano najczęściej poza zwartą zabudową, zwykle w sąsiedztwie rzek, łąk lub terenów podmokłych, które z różnych względów nie nadawały się do intensywnej uprawy rolnej. Taką lokalizację posiadały m.in. wygony mieszkańców Krapkowic. Na ich prośbę książę Bolesław I opolski nadał mieszczanom cztery wolne łany położone między Odrą a Osobłogą z przeznaczeniem na wspólny wypas[5]. W Oławie miejskie pastwiska funkcjonowały natomiast nad Odrą i Oławą[6]. Źródła pokazują jednak, że wygony nie stanowiły jedynie wydzielonych przestrzeni przeznaczonych do wypasu, lecz były przedmiotem rozbudowanych regulacji prawnych określających sposób korzystania

3 [Eike von Repgow], *Sachsenspiegel. Auffs newe vbersehen, mit Summarijs vnd newen Additionen, so aus den gemeinen Keyserrechten vnd vieler vornemer dieser Lande Doctorn, bericht vnd Radtschlegen* [...], hrsg. von Christoff Zobel, Leipzig 1561 (dalej: Sachsenspiegel), ks. 2/167, art. 40.

4 O dobrach wspólnych zob.: Elinor Ostrom, *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge 1990 (Political Economy of Institutions and Decisions); Miguel Laborda Pemán, Tine De Moor, *History and the Commons: A Necessary Conversation*, „International Journal of the Commons", 10 (2016), 2, s. 517–528; Iñaki Martín Viso, *Commons and the Construction of Power in the Early Middle Ages: Tenth-Century León and Castile*, „Journal of Medieval History", 46 (2020), 4, s. 373–395; Álvaro Carvajal Castro, *Early Medieval Commons? Or How the History of Early Medieval Europe Could Benefit from a Necessary Conversation: The Case from NW Iberia*, „International Journal of the Commons", 15 (2021), 1, s. 338–353.

5 *Regesty dokumentów przechowywanych na Górnym Śląsku / Regesty listin uložených v Horním Slezsku*, t./sv. 3: *(1451–1475)*, red. Antoni Barciak, Karel Müller, Katowice–Opava–Opole 2017, nr 1.

6 *Breslauer Urkundenbuch*, Bd. 1, bearb. von Georg Korn, Breslau 1870, s. 133.

z tych zasobów. Szczególnie interesujących informacji dostarcza dokument dzierżoniowski z 1369 r., w którym wspomniano tzw. Gęsi Zakątek (*Gänsewinkel*), położony w pobliżu ogrodów nad Piławą. Nabywca podmiejskiego folwarku, należącego wcześniej do rodziny Reichenbachów, uzyskał wraz z nieruchomością immunitet wyłączający go spod jurysdykcji sołtysa Ernsdorfu[7], a zarazem szerokie uprawnienia pasterskie obejmujące wypas w poddzierżoniowskich lasach oraz korzystanie z dróg pędnych niezależnie od harmonogramu pracy miejskiego pasterza[8]. Przykład ten pokazuje, że również prawa do wspólnotowego wypasu mogły podlegać zróżnicowaniu i indywidualnym przywilejom. Pastwiska nie pozostawały także przestrzenią statyczną. Wraz z rozwojem miast ulegały stopniowej parcelacji i przekształceniom, choć samorządy starały się zachować ich podstawowe funkcje gospodarcze. Dobrym przykładem są Ząbkowice Śląskie, gdzie w 1569 r. sprzedano część komunalnego wygonu przed Bramą Wrocławską, zastrzegając jednocześnie możliwość dalszego korzystania z niego przez pasterza, dopóki grunt pozostawał niezabudowany. Podobne rozwiązania stosowano również wobec terenów przeznaczanych na ogrody mieszczańskie[9]. Działania te pokazują, że rozwój przestrzenny miasta nie prowadził do automatycznej likwidacji wspólnotowych praw do wypasu, lecz raczej do ich dostosowywania do zmieniających się warunków. System użytkowania obejmował ponadto wybrane zasoby leśne wykorzystywane do sezonowego tuczu świń. W Brzegu w 1456 r. sprzedaż 11 łanów w Neitbergu[10] obwarowano obowiązkiem udostępniania terenu miejskim stadom świń w latach obfitego żołędziowania[11]. Z kolei w Bytomiu Odrzańskim mieszczanie uzyskali prawo do tuczu świń w książęcych lasach i zaroślach dopiero w 1551 r.; wcześniej uprawnienie to przysługiwało wyłącznie posiadaczowi zamkowego lenna i obejmowało możliwość wypasu zaledwie 12 zwierząt[12]. Także leśny tucz podlegał ścisłym regulacjom, uzależnionym przede wszystkim od urodzaju

7 Obecnie południowa i południowo-zachodnia część Dzierżoniowa, pierwotnie tzw. Stare Miasto.

8 Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dalej: APWr.), Depozyt miasta Dzierżoniowa, nr 12 (regest niezachowanego dokumentu za Rep. 135); Heinrich Graf von Reichenbach, *Urkundliche Geschichte der Grafen Reichenbach in Schlesien*, Bd. 1: *Urkundenbuch*, Breslau 1906, nr 225; *Landbuch księstw świdnickiego i jaworskiego*, t. 2: *1385–1395*, wyd. Tomasz Jurek, Poznań 2000 (Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Wydawnictwa Źródłowe Komisji Historycznej, t. 27), nr 1221. Świadectwem lokalizacji Gęsiego Zakątka przy drodze na Bielawę była dawna nazwa dzisiejszej ul. Żeromskiego – Gansaue.

9 J[ohann] A[thanasius] Kopietz, *Geschichte der deutschen Kultur und ihrer Entwickelung in Frankenstein und im Frankensteiner Lande. Ein Beitrag zur schlesischen Kulturgeschichte*, Breslau 1910, s. 90.

10 Zanikła wieś podmiejska między Brzegiem a Szydłowicami.

11 *Urkunden der Stadt Brieg, urkundliche und chronikalische Nachrichten über die Stadt Brieg, die dortigen Klöster, die Stadt- und Stiftsgüter bis zum Jahre 1550*, hrsg. von C[olmar] Grünhagen, Breslau 1870 (Codex diplomaticus Silesiae, Bd. 9) (dalej: USB), nr 969.

12 *Die Inventare der nichtstaatlichen Archive Schlesiens*, 1: *Die Kreise Grünberg und Freystadt*, hrsg. von Konrad Wutke, Breslau 1908 (Codex diplomaticus Silesiae, Bd. 24), s. 103, nr 14; s. 106, nr 3b.

żołędzi i bukwi. Zwykle rozpoczynał się pod koniec września i trwał do święta Ofiarowania Pańskiego (2 lutego), choć okres ten mógł ulegać skróceniu lub wydłużeniu w zależności od obfitości owocowania drzew[13].

Pasterze miejscy

Centralną postacią systemu wspólnotowego wypasu był pasterz miejski. Do jego podstawowych obowiązków należało codzienne wyprowadzanie stad na pastwiska, nadzór nad nimi podczas wypasu oraz bezpieczne sprowadzanie zwierząt do miasta. Funkcja ta nie ograniczała się jednak do opieki nad stadem, lecz wiązała się również z odpowiedzialnością prawną za powierzone zwierzęta. *Zwierciadło Saskie* szczegółowo regulowało zakres tej odpowiedzialności. Pasterz był zobowiązany sprowadzić wszystkie oddane mu na wypas zwierzęta i odpowiadał za ich utratę, o ile nie wykazał, że padły one ofiarą wilków lub rabusiów oraz że dochował należytej staranności, wszczynając alarm, i mógł to udowodnić. Przepisy regulowały również sposób rozstrzygania sporów dotyczących szkód wyrządzonych przez zwierzęta podczas wypasu. Pasterz miał obowiązek wskazać zwierzę będące sprawcą szkody i w razie potrzeby potwierdzić to przysięgą, natomiast odpowiedzialność odszkodowawcza przechodziła na właściciela. Jednocześnie szczegółowo określono postępowanie dowodowe, oparte na przysiędze oraz zeznaniach świadków, wyznaczające granice odpowiedzialności pasterza, która nie miała charakteru absolutnego, lecz opierała się na ocenie, czy sumiennie realizował on powierzone mu zadania[14]. Zakres obowiązków był w miastach stopniowo rozszerzany. W Ulm do pasterza należał także dozór infrastruktury służącej do przepędzania zwierząt, w tym rowów i mostów. Ordynacja z 1527 r. nakazywała mu również utrzymywanie pomocnika, psa pasterskiego, buhaja oraz tryków[15]. W Goslarze do jego obowiązków należało ponadto czuwanie nad tym, aby zwierzęta nie przebywały na cmentarzu ani w bezpośrednim sąsiedztwie ratusza[16].

Zachowane źródła pozwalają również odtworzyć zasady finansowania urzędu pasterskiego. Jak wyjaśnia glosator *Zwierciadła Saskiego*, wynagrodzenie naliczano od liczby zwierząt lub od liczby łanów. To drugie rozwiązanie dotyczyło wsi dysponujących niewielkimi stadami, których utrzymanie nie zapewniało pasterzowi wystarczających

13 Ernst Schubert, *Alltag im Mittelalter. Natürliches Lebensumfeld und menschliches Miteinander*, Darmstadt 2022, s. 46.

14 Sachsenspiegel, ks. 2/191, art. 54.

15 Eugen Nübling, *Ulm's Handel und Gewerbe im Mittelalter. Eine Sammlung von Einzeldarstellungen*, Bd. 1, Ulm 1900, s. 16.

16 Schubert, *Alltag im Mittelalter*, s. 316, przyp. 416.

dochodów[17]. Choć działalność pasterza stanowiła jeden z ważnych elementów funkcjonowania gospodarki miejskiej, źródła śląskie stosunkowo rzadko pozwalają szczegółowo odtworzyć warunki jego zatrudnienia. Zachowane przekazy wskazują jednak, że w mieście pasterze byli utrzymywani przez magistrat, a pośrednio przez społeczność korzystającą z komunalnych pastwisk. Ich wynagrodzenie finansowano bowiem z opłat uiszczanych przez właścicieli zwierząt i wpływających do miejskiej kasy. We Wrocławiu pobierano specjalny czynsz, z którego część, a niekiedy nawet całość, przeznaczano na wynagrodzenie pasterzy[18]. Ugoda zawarta w 1536 r. między Jerzym z Wierzbnej a miastem Prudnikiem przewidywała, że młynarz z Dolnego Młyna może posyłać swoje bydło do wspólnego wypasu wraz z bydłem mieszczan, zobowiązany był jednak – „jak każdy inny" – do uiszczania opłaty na utrzymanie pasterza. Ponad 50 lat później podobne uprawnienia zagwarantowano również młynarzowi w pobliskim Dytmarowie, który mógł wypędzać swoje bydło i konie na pastwisko pod miastem na takich samych zasadach, jak pozostali członkowie prudnickiej gminy[19]. Dokładniejsze dane pochodzą z Brzegu. Zgodnie z umową zawartą w 1512 r. miejski pasterz krów miał otrzymywać po jednym groszu za każdą sztukę bydła włączoną do stada oraz po sześć halerzy za cielę. Oprócz tego zarówno pasterze krów, jak i świń otrzymywali od rady miejskiej drobne gratyfikacje noworoczne, podobnie jak inni funkcjonariusze miejscy, m.in. gajowy czy kat[20]. W 1553 r. rada miejska Dzierżoniowa wydała ordynację regulującą organizację wypasu oraz obowiązki miejskich pasterzy. Dokument nakazywał im uczestnictwo w zgromadzeniach zwoływanych przez starszyznę, a mieszkańcom zabraniano samowolnego wyprowadzania stad pod opieką osób prywatnych, zobowiązując ich do korzystania ze wspólnego wygonu zwanego Mysim oraz ze skotnicy, gdzie zwierzęta pozostawały pod nadzorem miejskiego pasterza[21].

Istotnym elementem organizacji wypasu była infrastruktura pozostająca do dyspozycji pasterzy. W wielu miastach użytkowali oni domy położone poza murami, zazwyczaj wraz z ogrodami i niewielkimi gospodarstwami. Przekazy źródłowe wskazują, że nieruchomości takie znajdowały się na gruntach komunalnych; i tak we Wrocławiu

17 Sachsenspiegel, ks. 2/192, art. 54.

18 Mateusz Goliński, *Socjotopografia późnośredniowiecznego Wrocławia (przestrzeń – podatnicy – rzemiosło)*, Wrocław 1997 (Acta Universitatis Wratislaviensis, No 2010, Historia 134), s. 261; por. także Czaja, *Zwierzęta w miastach*, s. 446.

19 *Die Inventare der nichtstaatlichen Archive Schlesiens. Kreis Neustadt*, 1: *Landgemeinden und Dominien*, 2: *Städte*, hrsg. von Erich Graber, Breslau 1928 (Codex diplomaticus Silesiae, Bd. 33), s. 39–40, nr 39; s. 51, nr 79.

20 USB, nr 1250, 1349.

21 APWr., Akta miasta Dzierżoniowa (dalej: AmDz.), nr 13.

prawdopodobnie zamieszkiwali oni na nieużytkach ołbińskich[22], w Szprotawie odnotowano dom pasterza położony przed szpitalem, natomiast w Żaganiu wzmiankowano ogród usytuowany przed Bramą Szpitalną[23]. Szczególnie interesujący przykład pochodzi z Brzegu z 1380 r., gdzie w ugodzie zawartej między chłopami i ogrodnikami z Rataj[24] zapisano obowiązek utrzymywania domu miejskiego pasterza z *hyrte schoete* – wspólnej składki pasterskiej. Dokument ten dobrze ilustruje wspólnotowy charakter organizacji wypasu. Koszty utrzymania domu, ogrodzeń i rowów ponosili wszyscy korzystający z jego usług, niezależnie od statusu majątkowego[25]. Zachowane kontrakty sugerują, że wynagrodzenie pasterzy nie ograniczało się do wypłat pieniężnych. Obejmowało ono także świadczenia w naturze oraz możliwość prowadzenia własnej drobnej hodowli. W 1487 r. Marcin Bauch, obejmując funkcję pasterza owiec w podwrocławskich Krzykach, otrzymał nawet prawo utrzymywania na koszt joannitów 25 owiec, korzystania z czterech ciężarnych owiec wraz z przychówkiem, wełną i nabiałem, a także użytkowania dwóch krów i dwóch świń. Dodatkowo przysługiwało mu wynagrodzenie pieniężne i zbożowe oraz określone ilości drewna, grochu i rzepy. Do jego dyspozycji oddano również podstawowe wyposażenie gospodarstwa, obejmujące m.in. kocioł, maselnicę, naczynia do wyrobu sera i dzieżę piekarską. Pasterz, w tym przypadku klasztorny, pozostawał zatem nie tylko funkcjonariuszem odpowiedzialnym za opiekę nad stadem, lecz także prowadził własne gospodarstwo, którego utrzymanie stanowiło istotny element uposażenia[26].

Znaczenie pasterza wykraczało przy tym poza sferę czysto gospodarczą. W źródłach pojawia się informacja o wykorzystywaniu sygnałów pasterskich do celów publicznych. Podczas buntu rzemieślników we Wrocławiu w 1418 r. uczestnicy zgromadzili się podobno na dźwięk rogu, którym pasterz z osady św. Maurycego przywoływał swoje stado[27]. Fakt zgromadzenia rzemieślników na sygnał pasterskiego rogu świadczy, że odgłosy związane z organizacją wypasu należały do rozpoznawalnych elementów średniowiecznego pejzażu akustycznego miasta.

22 Goliński, *Socjotopografia*, s. 261.

23 *Die Inventare der nichtstaatlichen Archive Schlesiens. Kreis Sprottau*, hrsg. von Erich Graber, Breslau 1925 (Codex diplomaticus Silesiae, Bd. 31), s. 54, nr 253; *Die Inventare der nichtstaatlichen Archive Schlesiens. Kreis Sagan*, hrsg. von Idem, Breslau 1927 (Codex diplomaticus Silesiae, Bd. 32), s. 59, nr 86.

24 Wieś podmiejska nad Odrą, obecnie część Brzegu.

25 USB, nr 432.

26 *Samuel Benjamin Klose's Darstellung der inneren Verhältnisse der Stadt Breslau vom Jahre 1458 bis zum Jahre 1526*, hrsg. von Gustav Adolf Stenzel, Breslau 1847 (Scriptores Rerum Silesiacarum, Bd. 3), s. 306.

27 *Breslauer Stadtbuch enthaltend die Rathslinie von 1287 ab und Urkunden zur Verfassungsgeschichte der Stadt*, hrsg. von H[ermann] Markgraf, O[tto] Frenzel, Breslau 1882 (Codex diplomaticus Silesiae, Bd. 11), s. 27.

Książka jest zbiorem 22 tekstów dedykowanych Profesorowi Rościsławowi Żerelikowi, wrocławskiemu mediewiście, cenionemu w Polsce i za granicą badaczowi dziejów Śląska, wybitnemu specjaliście w zakresie archiwistyki, edytorstwa źródeł oraz nauk pomocniczych historii, ze szczególnym uwzględnieniem dyplomatyki, heraldyki i sfragistyki, a także badaczowi Łemkowszczyzny, losów mniejszości ukraińskiej, historii Kościołów wschodnich w XX stuleciu w Polsce oraz przeszłości, kultury i tradycji ludów środkowoazjatyckich. Rozprawy są darem przyjaciół, współpracowników i uczniów Profesora z okazji jubileuszu Jego siedemdziesiątych urodzin. Stanowią – zgodnie z wymową motta książki „[…] nec aliquid est stabile nisi illud, quod vivax littera confirmat […]", zaczerpniętego z arengi dokumentu księcia Henryka Brodatego dla klasztoru cysterek trzebnickich z ok. 1204 r. – trwały i namacalny wyraz ich wdzięczności, uznania i szacunku.

WYDAWNICTWO
KSIĘGARNIA
AKADEMICKA

https://akademicka.pl

ISBN 978-83-8368-510-6